

рукопис

Драгослав МИХАИЛОВИЋ

УЗНОШЕЊЕ У ВИСИНЕ

Крајем деветсто педесет друге од отправника послова у Москви – амбасаде су биле укинуте још пре четири године – почела су да стижу обавештења да се Стаљиново здравље, по свој прилици, рапидно погоршава, што је од јавности, разуме се, брижљиво скривано. Неочекивано на први поглед, њих је од тога споао неки неразуман страх!

Почетку свађе, с оним писмима два Политбироа, ближила се пета годишњица и обострана мржња, иако од првог часа заливана крвљу и opakим испадима, већ је имала колотечину трајности. Брђанин је тамо кокао кобајаги њиховске, они су овде таманили тобоже његовске, и једни и други су хушкали своје пропагандисте да из све снаге кевћу, помало се пуцкарало на границама, али највећих непромишљености обе стране су се ипак чувале.

Шта ће се сад, помислили су, десити? Неће ли се бркати самотник, који је својом малом, чврстом песницом успео све ваљано око себе да затре, одједном решити да и ову последњу ствар у своме животу, која му, ево, доста дуго измара живце, најзад историјски расправи? И неће ли, учинивши Западу такве понуде које се не би могле одбити, преко ноћи им упутити тенкове, флоту и авијацију с пет различитих страна? Или, опет, неочекивано ли ипак умре – мада у то нису могли поверовати, такви не умиру – неће ли доћи неко још гори? И неће ли његови наследници, млађи, глупљи и необузданији, пред претећим хаосом тек минуле деспотије посегнути за једним малим прекоземним ратом, чаробним штапићем свих државничких будала за унутрашње невоље?

То је, дакле, могло бити добро (на могућност помирења још нису озбиљно помишљали, иако је Молотов оном отправнику послова пре неколико месеци нешто у том смислу натукнуо), али и веома лоше и морали су сачувати опрезност. И питање голооточана се још једном са свом општрином поставило. Ако су се ти опасни непријатељи морали уклонити, а морали су, ударао је последњи час. Закашњење би могло бити фатално.

Али није ли Ранђел већ помало и уморан? Није ли постао превише опрезан, још се колебао. Можда Руси, размишљао је, ипак неће ударити? И ако се то не деси, а они у журби ово ураде, како му затим наћи оправдање? Све снаге које има одавно су пренапрегнуте, можда и превазиђене. Како, онда, одлучујући ударац извести, како му обезбедити тајност? Друго је било у рату! Тада је смрти било на сваком кораку, ко

ће те питати још за неког који, неким случајем, ето има метак у потиљку? Сам бог зна како га је добио! Бежао је, па га је добио. Али сада не дође ли до оружаног напада, а овај догађај се затим открије, ко ће за њега бити окривљен?

Бринуло га је што Голи готово никад – није више могао ни да се сети – није био на дневном реду седница Политбироа. Још четрдесет осме, пре него што је онај велики логор и отворен, Тито је једанпут кратко рекао да су њих двојица и Јанез ту ствар засновали, да ће она, наравно, остати у домену службе безбедности, и никад више ништа. Најближи другови су, разуме се, знали шта се тамо дешава, давали су му подршку, кад их је обавештавао о смрти овог или оног старог фракцијског непријатеља, коју су кобајаги извели логораша, углавном су ликовали и ни једанпут нису затражили партијску истрагу, али свеукупна политика у логорима му од Политбироа у ствари није била одобрена. А на тај начин је свако добијао одступницу да једног дана каже:

»Ја ни о чему појма нисам имао, све је то радио Ранђел!«

И он их је на састанцима све чешће сумњичаво осматрао: ко ће ме први међу њима издати?

Са друге стране, Тито, покретач свега што је служба постигла и, стварно, њен главни и једини наредбодавац, који га је увек досад покривао, све се више узносио, полако измичући у висине о којима се нису договорили. Од рата такорећи ништа друго није ни радио него гледао да се домогне достојанства на којем ће бити недодирљив. И управо у борби против Информбироа тога се коначно домогао.

У почетку сви су грађење његовог угледа схватили као заједнички задатак – »Потребан нам је човек који ће нешто значити у свету« – међутим, још за рата, а поготову после победе, врховни командант је непрекидно примање највиших почести и узношење на историјска небеса почео да схвата као нешто што му по божанској правди припада и више му се у достојанство није смело ни дарнути. Уз помоћ његове службе безбедности, још и у рату, а нарочито у миру кренуо је да уклања сваког стварног или претпостављеног личног противника, уз помоћ Јанеза, Неђе и других будаластих теоретичара навалио да доказује да до њега у радичком покрету није постојало ништа и да је једина звезда која на савременом пролетерском небу истински сија. Није земља била ни ослобођена кад је стао да граби краљевске дворце и трговачка имања и начинио се богатијим од било којег бившег монарха на овом тлу; ако су и грабили, они ранији су бар водили рачуна да стечено не разбацују; овај је само расипао. Више, просто, ниси могао да знаш да ли имаш посла с партијским другом или с императором чија династија траје хиљаду година.

Али он га се сећао и онаквог какав је био раније. И волео га је. Волео га је у том прошлом времену и, волећи га некадашњег, туговао за човеком који се протеклих година негде затурио и загубио. Где је сада онај човек?

Сећао га се кад је после пропасти устанка у Србији четрдесет прве, утучен и, као можда никад у животу, лишен заблуда о својој величини,

нудио друговима оставку врховног команданта партизанског покрета – задржао би само звање генсека партије – и како су га сви, помало дирнути, другарски лупкали по рамену:

»Добро де, погрешно си, али није важно, сви грешимо«.

Сећао га се кад су им Немци четрдесет четврте бацили падобранце на неколико километара од пећине где су се крили, како десет сати није смео из ње нос да промоли. И док су му њих двојица-тројица, шећајући се потоком ниже скровишта, показивали да се без велике опасности могу извући, знојав и одузет од страха, само је мрдао руком:

»Оњи хоће да ме убију! Зовите бригаде, тјерајте их! Отјерајте их од мене!«

И ту их је задржао док нису изгубили неколико хиљада бораца, изашао је тек кад су им падобранци пришли на стотинак метара. Једва су његов кукавичлук преживели.

Сећао га се како, нахватавши се страха од Срба као аустроугарски подофицир на фронту на Дрини деветсто четрнаесте и петнаесте, пуних осам година није дозвољавао да се оснују српска и црногорска партија него је за њих држао покрајинске комитете. И такорећи први пут их је у Београду на дуже посетио тек крајем марта четрдесет прве, после официрског дворског удара и обарања пакта са Хитлером, чији ће успех одмах после рата – док ће за саме извођаче наредити хапшење, са сумњом на шпијунажу – приписати партији, то јест, разуме се, себи.

А четрдесет осме, убеђен да је највећи и недодирљив, мада од једног коминтерниног човека обавештен о припреми Стаљиновог удара још седам-осам месеци раније, тако да су до избијања сукоба успели да партију утроструче, а затим да је од средине до краја године и поново удвоструче, и да припреме безбедносну службу за опсежна хапшења, грдно се запрепастио кад је резолуција којом су нападани ипак донесена – нису ли и сами заједно с Русима то исто пре годину дана урадили Италијанима и Французима? – и његов страх од Срба је изнова букнуо. И онда је тог последњег јунског дана само смандрљао онај пленум Централног комитета од петнаест минута, на којем је на брзину усвојен Неђин предлог одговора информационом бироу, кроз зубе му наредио да се колебљивци, нарочито у Србији и Црној Гори, хапсе – »Хапси те издајнике, све их похапси!« – па некуд нестао. Ни он, шеф читаве државне полиције али Србин, није знао где му се вођа државе и партије скрива! И три недеље нико није то ни сазнао, да се он као миш завукао у вилу једног загребачког режимског вајара, док га чува служба хрватског полицијског генерала Крајачића. Тек кад су овамо почели да хапсе, дабоме, пре свега Србијанце и Црногорце, иако је то још било тек симболично, и тиме му изнова показали верност, вратио се, нерасположен, несигуран и улитан, мутно објашњавајући да је писао реферат за предстојећи партијски конгрес. Несигуран и улитан, али не и постиђен. Јер постиђени, због њега, опет су били они.

И сећао га се како је, још једанпут оне страшне четрдесет треће читаву војску упутио кланцем право у раље моћној немачкој заседи, иако је и сељаку било јасно да је место душу дало за ступицу, и као

последња будала срушио мост на Неретви за леђима, којим су се у невољи могли извући. И кад су онда натрчали на косидбену баражну ватру, морали су под рафалима, бомбама и гранатама да се ступе натраг на запенушену, опаку реку и да на обореној ћуприји наново изгубе половину људства, једва се и сами на крају ишчупавши. А затим се, по обичају, и ту прогласио за спасиоца и народне борбе и класне револуције. И сад, ево, стручњаци за генијалност врховног вође навалују да ту највећу будалаштину Другог светског рата прикажу као стратегијски потез достојан највећих војсковођа у историји. У личним успесима увек је био специјалист за највеће народне трагедије.

Више ниси смео да му кажеш ни »потамо се«, то би те могло скупо коштати. Безмерно сујетан и славољубив, подмукао, лукав и осветољубив, у тај мах би само креснуо својим разливеним очима наочарке – постало му је довољно и да опази поглед без обожавања, па да се одмах нагуши као жабац – и колико сутра би човеку нашао нешто за шта би га могао опгужити и, првенећи се, бесно би га напао за искривљавање линије партије.

»Ја не знам, другови«, додавао би подрхтавајући од јарости, »шта да се с оваквим њепријателима ради! Не знам ни да ли су уопће људи! Ево вам га, па решите сами! Ја више с њим не могу, то мене превише њервира!«

И узео би ташну и изашао.

А око њега би увек било довољно будаластих, издресираних хијена, какви су му, мора признати, пре свега били он, Неђа и Јанез, дограбили би несрећника и исцепали би га као стару торбу.

»Ето какав си!« завикали би. Његова јарост удвостручивала би њихову. »Ето шта нам радиш! Ти си чак и њега успео да изнервираш. А сви знамо колико је он сталожен и стрпљив. Не заслужујеш искључење него стрељање!«

И било би добро ако би се завршило на галами. Најбоље би испало, дабоме, ако би се човек сам одмах жустро покајао или бар покуњио и уклонио му се са видика. Такав би имао шансу да га се шеф после две-три године, у тренутку доброг расположења, подсети и можда чак да га помиљује. Јер у тежим случајевима, нарочито ако би се безобразник још и бранио и цапао, између неколико њих дошло би до полугласног думунђавања, а онда и до једног од његових тајних наређења Дамњану, Ђури или Паку. И ти, Ранђеле, црни анђеле, затим иди кући да опет сањаш обезглављене трупине како гамижу ка теби шиштећи крвљу из прекинутих вратова.

Пре годину-две, гледајући га како на једном састанку опет изводи своју представу, Дамњан му је промрмљао:

»Овај је постао толико заљубљен у себе да ћемо ускоро морати да почнемо да стрељамо и за то што га је неко чуо како прди!«

Ето, да је тог младића, Дамњана, рецимо, успео да сачува, да га задржи у некој причуви; да је могао да га одмакне од овог прљања. Касније, на другачијим задацима, тај би партији све стоструко вратио. Али може ли то сад, кад му је за посао најпотребнији, а за чистоту већ одавно касно? Не, више није могао ништа.

Продорне, позлаћене памети као у песника и сналажљив у тмуши свакодневице као слепи миш, одважан болшевички јунак воље а слободан од неостварљивих жеља и претеране таштине, међу друговима топао и мио а на задатку немилосрдан као видра, Дамњан је још у предратној партији, као сасвим млад, изазивао само дивљење и љубав. Ако је Тито такве међу Србима уопште имао, био му је, заједно с Неђом, обожаван миљеник.

Али чим је дигнут устанак, почела је, бар у оној клици, да се ствара и служба. Није било довољно људи, поготову оданих, способних и школованих, морао је између оног што је имао да изабере најбоље међу најбољима и ту се одмах нашао и необични несвршени студент права. Заједнички су се, он старији, овај млађи, који у њега гледа с обожавањем, прихватили тешког посла, у којем се од самог почетка морало и убијати. И млађи, набеђено, комунистички прек и необуздан, несрећен у себи и решен да своју несмајност отклони пожртвовањем и саможртвовањем, изатрке је улетео у стрељање и крв и нико га није могао задржати. И већ годину-две по ослобођењу начинио се врелим одушевљеником склоним самоубиству, омиљеним одличником полуделе савести, који се сваки час стрмоглављује у вишедневно опијање и онда гласно запамеже што у животу није научио ништа друго до да људима усекује главе.

По два-три пута сваке године такве извештаје је о њему добијао, знојећи се од помисли да би за њих могао дочути и друг Тито. А шта би му тај онда наредио, шта би он затим могао учинити?...

И према, другим животима толико моћан да је изгледао готово свемоћан али, као и људи уопште, мали у тајнама нејасне, удаљене будућности, у том часу није могао ни да замисли да ће се кроз десетак година управо то и десити, међутим, не стога што је неко нешто дочуо и потом му наредио него, да би непредвидљива животна и судбинска замршеност била неочекиванија, из сасвим супротних разлога и по сопственој одлуци и вољи. А тада, иако немоћ пред законима судбине још неће осећати (њу ће осетити тек у јако глумом поводу, кад онако неочекивано, што се увек и дешава неочекивано, падне са власти), чиниће му се да, заправо, ништа друго и не може. Јер, у стварима крви толико оуглао да би у њој, просто, могао сапуном да пере руке, чим пригушеним гласом изрекне Ђури наредбу о намештању саобраћајног удеса Дамњану, покриће се заумном мишљу да му је пријатељ једино ка смрти у животу и стремио и да ће је овом несрећом себи најзад и приредити. И кад се она затим и догоди, он се на своје учествовање у њој више неће враћати, малтене као да у њој није ни учествовао. На свечаној државној сахрани ће с пажњом пратити речи високог говорника о погубној преоптерећености најбољих људи револуције, који каткад сами седају за управљач кола, и биће искрено тужан и меланхоличан. А, ко га зна, мислиће, можда је у то дрво и намерно ударио. Никад затим не упитавши како је његов налог извршен, помишљаће да је приликом изрицања сам био врло неодлучан и неодређен и да је Ђура по интонацији то могао схватити и као необавезно, те да му момци, сигурно, нису пропустили да ову колебљивост примете и да је на свој начин протума-че. Његови људи су паметни.

Није га савест због њега нимало гризла. Учинио је за њега све што је могао учинити.

Сад је, онако сагнуо главу и тихо избацио:

»Не лај!«

Дамњан гледне ка вратима у којима је онај малочас нестао и, кријући главу иза њега, зашапуће му у једино здраво уво:

»Па он је Глупи Август!« Гледао је онамо бесно и очајно. »И шта ћемо нас двојица ако се једног дана покаже да је све што нам је у животу говорио било сушта лаж? Шта ћемо ако се покаже да је све што смо за њега урадили од почетка до краја било катастрофално и злочиначко?«

Њега од ужаса готово ухвати паника. Баца избегено око наоколо и очајнички зашишти:

»Божју ти мајку, не лај! Заклопи смрдљиву лабрњу!«

Дамњан на то набира уста као да је прогутао нешто јако горко.

»Сви сте ви« изговара једва чујно, »његови пси кољашки«. Устаје као да је разговор завршио па затим опет приседа. »Сви смо ми«, исправља се, »његови пси кољашки!«.

И затим излази из просторије.